

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

О. М. Омельчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
ректор Хмельницького університету
управління та права

УДК 340.12

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ У ТВОРЧОСТІ А. ШОПЕНГАУЕРА

З'ясовано філософсько-правові особливості розуміння поведінки людини у творчості А. Шопенгауера, який вважається одним з найбільш видатних представників “завершального етапу” Німецької класичної філософії, котрі зробили вагомий внесок у розвиток філософсько-правового розуміння поведінки людини. А. Шопенгауер запропонував цілісне вчення, звернене до цілісного розуміння світу, людини та її поведінки. При цьому людина і природа розглядаються як єдність на основі волі, яка піднята на онтологічний рівень. Існування і поведінка людини у цьому світі розглядається філософом як така, що має матеріалістичний характер.

Ключові слова: поведінка людини, свобода, воля, віра, співчуття, А. Шопенгауер.

Одним з найбільш видатних представників “завершального етапу” Німецької класичної філософії, котрі зробили вагомий внесок у розвиток філософсько-правового розуміння поведінки людини, вважають Артура Шопенгауера. А. Шопенгауер (1788–1860 рр.) вважав, що почуття відповідальності людини за свою поведінку [1, с. 34] свідчить про свободу людини, однак вони також підпорядковані невловимому закону мотивації. Розглядаючи волю як абсолютне начало життя, філософ підкреслює і її внутрішню сліпоту, вічну невдоволеність, оскільки вона є для людини невичерпним джерелом страждань, збудником егоїзму й жорстокості. Усвідомлення цього веде до висунення принципу співчуття, яке уможливило справжню свободу волі, яка є вже скоріше свободою від волі, звільненням від її невідступного тиску, а відтак і нищенням волі як такої [2, с. 176].

За А. Шопенгауером світ явищ є лише уявним світом, пеленою, яка приховує від людини її істинну сутність. За межами світу, що виник завдяки образам, які постали в людському мозку, існує незалежний, самостійний, об'єктивний світ. Уявна картина світу подвійна і суперечлива, у ній все достовірно і впорядковано, одночасно все умовно й ефемерно, тому для філософа найсуттєвішим було завдання подолати протилежності між суб'єктом і об'єктом, ілюзорним і реальним, свободою і необхідністю і в такий спосіб охопити речі в їх автентичності. Істина не є похідним

© Омельчук О. М., 2012

елементом від системи знань, а є найглибшою таємницею буття. А. Шопенгауер переконаний, що сутністю буття, яка являється нам в інтуїції, є світова воля як єдиний метафізичний першопочаток світу, що розкриває себе у розмаїтті випадкових проявів [3]. Стан дослідження філософсько-правових особливостей розуміння поведінки людини у творчості А. Шопенгауера вимагає дослідження праць М. Братасюк, В. Васільєва, А. Гулиги, С. Красавіна, Т. Лютого, В. Молодиченко, І. Пасічника, Н. Саноцької, А. Спіркіна, М. Штокала та інших вчених.

У своїх працях А. Шопенгауер не просто зменшив роль розуму в поведінці людини за рахунок емоцій, він оспорив саме поняття розуму як сфери усвідомленої ментальної діяльності людської свідомості, ввівши в нього несвідомо-іраціональні моменти. Це вже не було несвідоме в розумінні Канта, коли воно діяло “рука в руку” з розумом і могло бути усвідомлене розумом, це вже було несвідоме як універсальна іраціональна стихія, непідвладна жодним раціональним методам дослідження. Інтелект, сам того не усвідомлюючи, функціонує не за своїм раціональним планом, а за вказівками волі, яка визнається основою всієї особистої волі. Інтелект стомлюється, а воля невтомна. Таким чином, А. Шопенгауер, з одного боку, прагнучи, як і Фейєрбах, до розширення уявлень про світ людської психіки, яка зводилась раніше переважно до раціонального начала. З іншого боку, він залишився на позиціях об’єктивного ідеалізму Гегеля, замінивши першопричину світу з раціональної абсолютної ідеї на іраціональний момент людської психіки — метафізичну першоволю. Відстоюючи примат волі щодо розуму, філософ висловив немало оригінальних ідей щодо особливостей вольових і емоційних складових духовного світу людини і їх значення у поведінці людини. Він критикував помилкову позицію прибічників крайнього раціоналізму, згідно з яким воля є додатком розуму або ототожнюється з ним. За вченням А. Шопенгауера, воля, тобто бажання, мотиви спонуки людини до дії, і самі процеси його здійснення специфічні: вони у значній мірі визначають спрямованість і характер реалізації дії та її результат. Проте А. Шопенгауер перетворив волю на зовсім вільне бажання, він абсолютизував волю, перетворивши її із складової духу в самодостатній початок. Більш того, “А. Шопенгауер розглядав волю як споріднене “неповідимими силами” Всесвіту, вважаючи, що всьому суццю властиві “вольові пориви”. Воля для А. Шопенгауера — абсолютний початок, корінь всього суццю. Світ мислився ним як воля й уявлення. Таким чином, волюнтаризм є основним і універсальним принципом всієї філософії мислителя” [4, с. 126].

Воля розглядалась А. Шопенгауером як єдина і безпідставна, оскільки не підпорядкована закону достатньої підстави й об’єктивує себе у світ як уявлення, лише коли проявляється, коли її об’єктності набувають форм простору і часу, однак сама вона вільна від усіх форм своїх проявів. Сутністю волі є її бажання, безпідставне прагнення, яке не знає припинення, оскільки зупинка означала б його знищення, знищення волі. Однак сутністю світу як уявлення є воля, тому те ж можна сказати і про кожний її прояв у ньому. У світі як уявленні прояви волі перманентно борються за матерію, однак вони — лише об’єктивації волі, що ввійшли у сферу дії закону достатньої підстави і піддалися принципу індивідуалізації, а тому не можуть бути усі водночас. Окрім того, воля у А. Шопенгауера “... проявляє себе так само повно і так само сильно в одному дубі, як і в мільйонах: їх число, їх розмноження у просторі і часі не має зовсім ніякого значення стосовно неї”. Вони витісняють одне одного для того, щоб бути, незважаючи на те, що їхньою сутністю є воля, бажання до життя. Воля тут проявляється як воля до життя, прагнення якого безпідставне, однак у кожному прояві волі діє єдина воля, яка об’єктивувалася, а отже, у боротьбі за життя вона сама знищує себе, утверджуючись у кожному своєму прояві. Однак якщо воля лежить в основі усього і якщо безперервна боротьба її проявів не може припинитися, то світ перетворюється на пастку, яка тим хитріша, що ми відчайдушніше намагаємося у ній лишитися. Тому А. Шопенгауер пише, що “... проти одного бажання, яке виконується, лишаяться щонайменше десять

відмовлених. ... поки наша свідомість наповнена нашою волею, поки ми є віддані пориву бажань з його постійною надією і страхом, поки ми є суб'єктом веління, не буде нам ні тривалого щастя, ні спокою. ... турбота про постійно вимогливу волю, все одно у якому вигляді, безперервно наповнює і хвилює свідомість; але без спокою зовсім неможливе істинне благополуччя" [5].

Схема самовідчуження духу за Гегелем переростає в А. Шопенгауера у злодійство волі, яку він зводить до "сказу звіра, який розриває у випадку злости свої нутроці". Знищити або послабити метафізичну волю з її злобою можливо, якщо спрямувати проти неї сукупність воль кожного окремого індивіда. Воля відчуває тортурне самовідчуження у сфері суспільного життя, а зняття цього самовідчуження повинно відбутися через певне онтологічне самогубство буття, волі. На думку філософа, світ не має надії, бо воля є невизначена, хоча одночасно А. Шопенгауер стверджує, що вона є пізнаваною. Руйнування світу не має кінця, світ розглядається ним як регрес, а не прогрес. Смерть тлумачиться як знищення індивідуума, тобто возз'єднання зі світом, із волею. Таким чином, з'являється вихід на суїцид. Маючи мудрість, воля аскета підриває волю до життя і тим самим підриває саму волю як онтологію буття [6].

А. Шопенгауер стверджував, що у самому бутті існують передумови такого зла, як злочин, оскільки світом загалом править воля, якій підконтрольний і підвладний розум. Воля розглядалась ним як стихія, що прагне до безмежного панування, при цьому людська воля є формою людського існування світової волі. Тому кожна людина, будучи істотою вольовою, також прагне до безмежної свободи, необмеженого панування. Серед людей це необмежене панування пов'язане з придушенням інших індивідуальних воль, зокрема через поведінку. А. Шопенгауер стверджував, що у світі немає справедливості, а існування людей наповнено злом понад міру. Винна в цьому світова воля, яка штовхає людей до активних дій, що призводять до злочину. Через інтриги світової волі люди більше чинять один одному зла, аніж добра та щастя, тому людям слід змиритися з цими онтологічними засадами буття, оскільки змінити щось вони не здатні. А. Шопенгауер притримувався ідеї, що люди від природи влаштовані так, що у злочинах вони набувають подоби дикого звіра, мозок злочинців він розглядав як інструмент, страшніший від кігтів хижих тварин [7]. Лише держава з її законами здатна частково приборкувати агресивних, ворожих людей, щоб вони не перетворили суспільний простір у "війну всіх проти всіх" [8].

У вченні А. Шопенгауера в світоглядному аспекті важливе значення має тема страждання. Для нього оптимізм є не лише безглуздом, але істинно аморальним способом мислення, гірким кепкуванням над стражданнями людства. Однак у його вченні людині не закрита дорога до щастя, спокою і досконалості, яка пролягає через моральну дію, через співчуття до краси, до свободи як вищої цінності. Людина тлумачиться ним як істота, котра здатна до вибору долі, тому в його метафізиці основоположне значення має етика. При цьому вирішальну роль філософ надає специфічному розумінню природи діяльності, що має мету, веде до гармонії людини із самою собою. Деякі вчені навіть бачать у його філософії етику щастя [9, с. 336].

Твердження "воля є чистим прагненням до життя" справило безпосередній вплив на філософію життя, представники якої розуміли життя як процес безупинного розвитку і становлення, що підвладний лише позараціональним способам охоплення (Ф. Ніцше, В. Дільтей, О. Шпенглер, А. Бергсон). Людина як найвища об'єктивація волі не виражає її суті повністю і тому приречена на нескінченні пошуки, напругу, почуття нестачі чогось, незадоволеності, голодної волі, від якої невіддільне страждання. Цілковите знищення потреб і прагнень можливе лише тоді, коли перестане існувати сама воля, проте припинення життя волі є абсолютним знищенням. Людина володіє усвідомленою волею до життя, тому її буття є трагічним і позбавленим сенсу, проте існує можливість, завдяки якій людина звільняється від волі. Там, де їй вдається незацікавлено споглядати не окремі одиничні явища, на

ідею, закон, що діє у них, — там затихає хоча б на мить ненаситна воля. Філософ був переконаний, що творчість — це дорогоцінне самозвільнення, що відвойоване розумною свідомістю у волі [6]. Необхідною умовою творчості є пізнання, яке проникає у світ ідей. Люди не володіють іншим пізнанням, окрім того, яке підпорядковується закону достатньої підстави, проте у суб'єкті може відбутися зміна, що відповідає великій зміні у характері об'єкта, завдяки якій суб'єкт проривається до пізнання ідей. Тоді пізнання звільняється від служіння волі, а суб'єкт, перебуваючи у спокійному спогляданні об'єкта, стає “ясним дзеркалом об'єкта” і розчиняється у ньому. “... коли зовнішня причина чи внутрішній настрій раптово виривають нас із безконечного потоку бажань, відривають пізнання від рабського служіння волі і думка звернена вже не на мотиви бажання, а сприймає речі незалежно від їх зв'язку з волею, тобто споглядає їх безкорисливо, без суб'єктивності ..., тоді відразу наступає спокій, котрого ми вічно шукали і який вічно вислизав від нас ..., і нам стає добре” [7, с. 207].

Враховуючи безпідставність волі як єдиної сутності, яка є “річчю в собі” і на яку спирається уявлення, А. Шопенгауер обстоює думку про свободу волі. Оскільки феноменальний світ перебуває під владою закону підстави, а воля як “річчю в собі” не підвладна йому, то свободу філософ визначає як негативне явище, тобто через заперечення необхідності. Тут А. Шопенгауер посилається на відкриття Канта про розрізнення характеру, що досягається розумом, і емпіричного, оскільки перше — це “річчю в собі”, а друге — це прояв, що виражається через поведінку людини і будову тіла. Характер, що досягається розумом, є позачасовим, тому є неподільним актом волі, а його розгортання у часі, просторі і формах закону підстави є емпіричним характером. Таким чином, емпірично така свобода волі не існує, вона детермінована [10].

Філософ виділяв основні підвиди свободи волі: фізичний (відсутність матеріальних перешкод для здійснення вчинків відповідно до волі людини); інтелектуальний, або реакція волі людини на усвідомлені розумом мотиви, які спонукають до дії. Філософ допускав безкарність злочинів, вчинених у стані неосудності або алкогольного сп'яніння. Закон він розглядав як превентивний мотив у вигляді покарань за протиправний мотив, якщо ж людина вчинила діяння без змоги передбачити його наслідки, то вона була інтелектуально невільною і не підлягає покаранню; моральний (заснований на бажанні, “співмірний з волею”) [11]. Тобто людина може робити те, що хоче, але вона не в змозі хотіти, якщо протилежний мотив сильніший за її бажання, що породжує такі явища, як вина і відповідальність. За підсумком А. Шопенгауера, будь-який вчинок визначається двома факторами: характером людини (його індивідуальною волею) і мотивом [12, с. 119].

Таким чином, порушуючи питання про свободу поведінки, ми переходимо у площину з'ясування співвідношення волі і часу. Ствердження емпіричної свободи волі раціоналістична традиція здійснювала як похідну від мислячо-пізнавальної здатності душі, де спочатку відбувається акт сприйняття цінності, а пізніше — воління речі. А. Шопенгауер наголошував на первісності характеру, волі. Пізнання характеру відбувається у досвіді як акти бажання, коли людина усвідомлює себе через якості власної волі і у відповідності з ними. Співвідношення між характером і пізнанням, у якому містяться його мотиви, розкриваються так, що мотиви діють на характер через пізнання, яке замкнене між істиною і хибкою. Якщо й змінюється поведінка людини, то характер залишається незмінним. Тому мотиви як вектори втручання у волю не роблять креативних змін її сутності, а лише надають їй спрямування, уможливають її перебіг. Бажання волі не змінює своєї орієнтації, оскільки ці поняття тотожні; зміна ж сутності волі як бажання призвела б до повного її скасування, однак для впровадження дієвості мотивів необхідне їх усвідомлення [10]. Таким чином, у процесі пізнання відбувається вплив на вчинки при незмінності волі, а характер людини об'єктивує нові свої риси.

Слід погодитись, що післякантивський німецький ідеалізм вибудовує схему світорозуміння, згідно з якою діяльність світового начала і благо людини збігаються. Люди розглядаються як такі, що спільно здійснюють заздалегідь приготований раціонально зрозумілий план. Воля до життя як світовий принцип несвідома і не має жодної розумної мети; це зле, саморуйнівне прагнення, гола й голодна агресивність, а тому світ явищ, породжуваний волею, безвихідний, не розвивається [6]. Сам мислитель визначив своє вчення терміном “песимізм”. А. Шопенгауер писав: “Якщо ми хочемо приписати фізичному світу ... найбільш відому нам реальність, то ми повинні надати йому ту реальність, якою для кожного є найреальніше. Але якщо ми піддамо аналізу реальність цього тіла і його дій, то, крім того, що воно є нашою уявою, ми не знайдемо в ньому нічого іншого, крім волі — цим вичерпується вся його реальність. Отже, ми ніде не можемо знайти іншу реальність для фізичного світу. Якщо, таким чином, фізичний світ має бути чимось більшим, аніж просто наша уява, то ми повинні сказати, що він, крім уяви, тобто в собі і за своєю внутрішньою суттю, є тим, що ми в самих собі знаходили безпосередньо як волю” [7, с. 316].

Варто зазначити, що А. Шопенгауер запропонував цілісне вчення, звернене до цілісного розуміння світу, людини та її поведінки. При цьому людина і природа розглядаються як єдність на основі волі, яка піднята на онтологічний рівень. Існування і поведінка людини у цьому світі розглядається філософом як така, що має матеріалістичний характер. Хоча залежна від протестантизму етика обмежувала вчення про співчуття і теорію діяльності феноменальним світом, у той же час в епоху десакралізації віри і культу прагматизму вона апелювала до загальних норм моралі, була звернена “до людства” і пропонувала людині шлях до порятунку. Песимізм А. Шопенгауера не абсолютний, його розглядають як такий, що передбачив духовні шукання епохи кризової свідомості і духовного занепаду, що почалася у кінці XIX ст. Тому в цьому сенсі А. Шопенгауер позначив дійсний кінець німецької класичної філософії [9, с. 353].

Підсумовуючи, слід зауважити, що Німецька класична філософія розроблялась як вчення про людину, причини та умови її поведінки, — філософська антропологія. Німецька класична філософія, за загальним визнанням, була поворотним пунктом розвитку філософської і правової думки завдяки раціоналізації та систематизації філософських знань, передусім, у сфері теорії пізнання. Прямі наслідки цього пов’язані з остаточним виокремленням філософії права. Це означало не лише звільнення від двозначностей, необґрунтованості філософських суджень, які були властиві багатьом попереднім філософським вченням, але й виявляло ті місця і напрями у царині філософського знання, які й досі залишалися не охопленими філософською рефлексією [13]. Непрямі наслідки раціонального упорядкування філософських знань пов’язані з виявленням сфери того, що принципово не може бути раціоналізоване, як от сфера релігійних та етичних регуляторів поведінки людини.

Список використаних джерел

1. Западная философия XIX века [Текст] : [учеб.] для студ. вузов / В. В. Васильев [и др.] ; под ред. А. Ф. Зотова. — М. : Высшая школа, 2005. — 516, [2] с.
2. Молодиченко, В. Свобода волі як підґрунтя морального вибору особистості [Текст] / В. Молодиченко // Філософські обрії. — 2010. — № 23. — С. 174–186.
3. Саноцька, Н. Вплив ідей А. Шопенгауера на філософські концепції творчості XX ст. / Н. Саноцька // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”, № 661, Філософські науки. Львів, 2010 [Електронний ресурс] Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vnulp/Filosofia/2010_661/22.pdf.
4. Спиркин, А. Г. Философия [Текст] : [учеб.] / А. Г. Спиркин. — [2-е изд.]. — М. : Гардарики, 2002. — 736 с.

5. Пасічник, І. Я. Вчення Шопенгауера про естетичне споглядання: проблема ясності / І. Я. Пасічник // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки [Електронний ресурс] Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/Natural/nvnu/filosof/2010_27/R3/Pasitschnyk.pdf.
6. Красавін, С. В. Критика вчення Артура Шопенгауера по світову волю на основі його твору “Світ як воля та уявлення” та книги Даниїла Андреева “Троянда світу” / С. В. Красавін // Культура і сучасність, № 1, 2011 [Електронний ресурс] Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Kis/2011_1/10.pdf.
7. Шопенгауэр, А. Собрание сочинений [Текст] [в 5 т.] : [пер. с нем.] / А. Шопенгауэр ; пер. Ю. И. Айхенвальд ; сост., подг. текста, вст. ст., примеч. А. Н. Чанышев. — М. : Московский клуб, 1992. — Т. 1: Мир как воля и представление. — 395 с.
8. Братасюк, М. Г. Біологізаторсько-волонтаристський підхід до конфліктів у праві / М. Г. Братасюк // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, № 1, 2011 [Електронний ресурс] Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/VAUMVS/2011_1/brat_ma.htm.
9. Гульга, А. В. Немецкая классическая философия [Текст] / А. В. Гульга. — [2-е изд., испр. и доп.]. — М. : Рольф, 2001. — 416 с, с илл. (Библиотека истории и культуры)
10. Лютий, Т. Вчення Шопенгауера та філософія Ніцше в контексті формування владно-вольового дискурсу / Т. Лютий // Магістеріум. — 2000. — Вип. 3: Історико-філософські студії [Електронний ресурс] Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Magisterium/Ist_f/2000_3/07_lyutyi_t.pdf.
11. О свободе человеческой воли [Текст] / А. Шопенгауэр, Е. и Н. Рерихи. — М. : Знание, 1991. — 63 с.
12. Штокало, М. Р. Генеза ідеї відповідальності в праві: філософсько-правовий вимір [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / М. Р. Штокало. — Львів, 2012. — 195 арк.
13. Андрущенко, Т. Значення Німецької класичної філософії для розвитку естетико-мистецької думки / Т. Андрущенко // Вісник Інституту розвитку дитини, № 12, 2010 р. [Електронний ресурс] Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2010_12/2.pdf.

Надійшла до редакції 25.10.2012

Омельчук О. Н. Философско-правовое понимание поведения человека в творчестве А. Шопенгауэра

Выяснено философско-правовые особенности понимания поведения человека в творчестве А. Шопенгауэра, который считается одним из наиболее выдающихся представителей “завершающего этапа” Немецкой классической философии, которые сделали весомый вклад в развитие философско-правового понимания поведения человека. Шопенгауэр предложил целостное учение, обращенное к целостному пониманию мира, человека и его поведения. При этом человек и природа рассматриваются как единство на основе свободы, которая поднята на онтологический уровень. Существование и поведение человека в этом мире рассматривается философом как имеющие материалистический характер.

Ключевые слова: поведение человека, свобода, воля, вера, сострадание, А. Шопенгауэр.

Omelchuk, O. M. Philosophical and Legal Understanding of Human Behavior in Schopenhauer's Works

It is shown philosophical and legal peculiarities understanding of human behavior in the work A. Schopenhauer. This philosophy is one of the most prominent representatives of the “final phase” of German classical philosophy, which contributed to the development of philosophical and legal understanding of human behavior. A. Schopenhauer proposed coherent doctrine, turned to a holistic understanding of the world of man and his behavior. This man and nature are regarded as unity on the basis of liberty, which is raised on an ontological level. The existence and behavior of an individual in this world is seen as a philosopher is that a materialistic nature.

Keywords: human behavior, freedom, freedom, faith, compassion, A. Schopenhauer.